

יב. נצחיות התורה ושלמותה / ספר תפארת ישראל פרקים מג-נו

פרק מג

הוויכוח עם ראב"ע על השינויים שבין הדברות הראשונים לאחרונים

כאשר ראינו הדברות בפרשת יתרו והדברות שבמשנה תורה, מצאנו חילוף (=הברלים) ביניהם.

והחילופים הם אלו:

- א. בדברות הראשונות בדיבור: "לא יהיה לך", כתיב "וכל תמונה". בדברות האחרונות: "כל תמונה".
- ב. בראשונות כתיב: "על בנים על שלשים ועל רבעים". בדברות אחרונות כתיב: "על בנים ועל שלשים ועל רבעים".
- ג. בדברות ראשונות כתיב: "ולשומרי מצוותי". בדברות האחרונות: "ולשומרי מצוותו" (כך הכתיב. אך הקרי כמו ביתרו).
- ד. בראשונות: "זכור את יום השבת לקדשו". בדברות שניות "שמור".
- ה. בדברות ראשונות לא כתיב "שורך וחמורך". בדברות אחרונות כתיב: "שורך וחמורך".
- ו. בדברות ראשונות כתיב: "ובהמתך". בדברות אחרונות כתיב "וכל בהמתך".
- ז. בדברות ראשונות לא כתיב: "למען ינוח". בדברות אחרונות כתיב: "למען ינוח".
- ח. בדברות ראשונות נתן טעם לשמירת שבת: "כי ששת ימים עשה ה' וגו'" (ובסוף הפסוק: "על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו"). בדברות אחרונות נתן טעם: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים" (ובסוף הפסוק: "על כן ציווך ה' אלהיך לעשות את יום השבת").
- ט. בדברות ראשונות לא כתיב: "כאשר ציווך ה' אלוהיך". בדברות אחרונות כתיב: "כאשר ציווך ה' אלוהיך".
- י. בדברות ראשונות לא כתיב: "למען ייטב לך". בדברות אחרונות כתיב: "למען ייטב לך".

אלו החילופים, הם בין חמש דברות ראשונות שבפרשת יתרו לבין חמש דברות ראשונות שבמשנה תורה.

וכאשר ראינו דברי חכמים על זה, אמרו במסכת שבועות (כ,ב): "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכול לדבר, ו(איך) האוזן יכולה לשמוע".

והנה קשה: אם אלו שני דברים נאמרו כאחד, עדיין יש לשאול למה בדברות הראשונות כתיב "זכור", ובשניות "שמור", ולא הפך: בראשונה "שמור", ובאחרונה "זכור"?⁵²⁶ ועוד, מה נאמר בשאר החילופים אשר אמרנו? אם נאמר שזה הדין וזה המשפט גם כן בשאר החילופים, למה זכרו (בגמרא הנ"ל) "זכור" ו"שמור" בפרט ולא זכרו כל שאר דברים, לומר שנאמרו בדיבור אחד?⁵²⁷

ועוד, איך אפשר לומר שכל הדברים נאמרו בדיבור אחד? כי דבר זה שייך לומר בחילופים כמו "זכור" ו"שמור", אבל דבר שנכתב במשנה תורה, ולא נכתב כלל בדברות הראשונות, מה שייך לומר שנאמרו בדיבור אחד?

אמנם מה שהקשה הראב"ע בפרשת יתרו (כ,א) על דברי חכמים⁵²⁸ (בגמרא הנ"ל), כי דבר זה שלא בטבע, שיאמר ב' דברים כאחד. שהרי אי אפשר שיאמר האדם מילת "זכור" אלא אם כן יקדים הז' לכ"ף, והכ"ף לרי"ש. ומכל שכן שאי אפשר שידבר שני מילות שאין עניינם שווה בפעם אחד. ואם יאמר שדברי הקדוש ברוך הוא הם דרך נס ופלא, יקשה כי איך אפשר שישמעו שני דברים כאחד, שצריך שיכנס אות הראשון קודם באוזן, ואחר כך השני. ואי אפשר שיכנסו שני דברים כאחד באוזן? - אלו הם דברי הראב"ע, והוסיף עוד דברים כאלה וכאלה⁵²⁹, ואסף דברי רוח בחופניו (ע"פ משלי ל,ד), ו"יש בוטָה כְּמִדְקָרוֹת חָרֵב" (משלי יב,יח).

הערות - ילמד ענוים דרכו

526 דרך חיים ג,ב: "כי אי אפשר שיהיה דבר אחד, אף נקודה אחת בתורה, שאפשר שיהיה בעניין אחר (אלא) רק כך. ואין לומר בתורה שראוי שיהיה כך אבל אינו מחויב שיהיה כך ואפשר בעניין אחר".

527 כן הקשה הרמב"ן לשמות כ,ח.

528 מדברי המהר"ל נראה כאילו ראב"ע בא לדחות דברי חכמים. ולא היא, כאשר אמר במפורש, שלא בא אלא להסביר את עומק דברי חז"ל שאין הם כפשוטם. וז"ל: "וכאשר חיפשנו בדברי חז"ל מה אמרו על ככה, מצאנו שאמרו: 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמר'. וזה הדיבור קשה מכל הקושיות שהוא לנו כאשר אפשר. וחלילה חלילה, שאומר שלא דברו נכונה, כי דעתנו נקלה כנגד דעתם. רק אנשי דורנו יחשבו כי דבריהם כמשמעם, ואיננו כן, כאשר אפשר בסוף, אחר שאזכיר הקושיות".

529 עיין שם שהביא את הקושיות שהביא המהר"ל. והוסיף עוד: "ואיך יאמר ה', 'כאשר ציוןך ה' אלוהיך'. ועוד, מתי ציווה לפני זה המעמד על כיבוד אב? ואיך יאמר 'לא תנאף בוי'ו? וגם 'לא תחמוד בית רעך', ובשנית 'ולא תחמוד אשת רעך'? ועוד, איך יאמר 'עבדו ואמתו' ואחר כן 'שורו וחמורו', ויאמר בכת אחת הפך הדבר? ואין הדעת סובלת כל אלה הדברים... והיה ראוי להיות זה כתוב ומפורש בתורה יותר מכל האותות והמופתים שנכתבו. ואם אמרנו אין דיבור השם כדיבור כל אדם. הנה איך הבינו ישראל דיבור השם..."

והוא (הראב"ע) פירש כי "שמור" הוא כמו "זכור", כי "זכור" פירושו שלא ישכח איזה יום מן השבוע לקדשו⁵³⁰, וכן "שמור את יום השבת לקדשו" - שישמור יום השבת שלא ישכח מלקדשו⁵³¹.

ואלו דברים, כמו שרמז הרמב"ן ז"ל (שמות כ,ח) על הראב"ע, שלא ידע מן השורשים אשר הם לחכמים, אשר אמרו (עירובין צו,א): כל מקום שנאמר "הישמר", "פן", ו"אל", אינו אלא לא תעשה. לכך "שמור את יום השבת לקדשו" - אין ספק שהוא לא תעשה⁵³², ואילו "זכור את יום השבת" בוודאי הוא עשה⁵³³.

הערות - ילמד ענוים דרכו

530 פלא על המהר"ל שלא דייק בתשובת ראב"ע. המהר"ל מפרש שראב"ע מסביר את המילה "שמור" במשמעות של "זכירה", כמו "ואביו שמר את הדבר", ואם כן הוראת "שמור" כמו "זכור" - לא לשכוח לקדש את השבת. (ולפי זה היה ניתן להקשות עליו מהגמרא בשבועות שהשוותה בין שמור וזכור לבין "לא תשא" לשווא ולשקר, שנאמרו בדיבור אחד, אבל אחד הוא על לשעבר ואחד על לעתיד. וכן ניתן להקשות מהמשך הגמרא שם שלמדה מכך שממור וזכור נאמרו כאחד, שמי שישנו בשמירה ישנו בזכירה.)

ואין אלו דברי ראב"ע. וז"ל שם: "הזכירה כוללת השמירה. וטעם זכור שיזכור כל יום אי זה יום הוא מהשבוע, וכל זה בעבור שישמור היום השביעי שלא יעשה בו מלאכה. והנה טעם הזכירה היא השמירה. וכאשר אמר ה' זכור, הבינו כל השומעים כי טעמו כמו 'שמור', כאילו בכת אחת נאמרו". וביאור דבריו שמצוות הזכירה היא לזכור במשך השבוע מתי שבת, ומצוות שמור היא להישמר מעשיית מלאכה. והן שתי מצוות: עשה ול"ת. אלא שכיוון שמצוות הזכירה היא כדי שישמור עצמו ממלאכה בשבת - נמצא שבמילה "זכור" כלולה גם הוראת השמירה. וזה כוונת חז"ל "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו", היינו שכשישראל שמעו "זכור" הבינו גם את הטעם לזכירה והיא מצוות השמירה.

ועל כן אין מקום כלל לדחיית המהר"ל את דברי ראב"ע.

531 לפני כן תירץ ראב"ע את הקושיות, בהסבירו שדרך העולם כשאדם חוזר על דברי חברו, הוא משקף את דבריו בטעמם ולא בחזרת המילים. למשל ה' אומר לקין: "ארור אתה מן האדמה, כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כוחה לך, נע ונד תהיה בארץ", וקין אמר: "הן גירשת אותי היום מעל פני האדמה" - המילים שונות והכוונה אחת. וכן נאמר: "עד בכור השבי" ואחר כך: "עד בכור השפחה אשר אחר הריחים" - מילים שונות וטעם אחד. וכן כאן: הקב"ה אמר את כל עשרת הדברות שביטרו, ומשה בדברים חזר על כולם, לא בדיוק המילים אלא בדיוק הרעיון. ועתה בא ראב"ע לבאר את דברי חז"ל ב"זכור ושמור", שגם בזה העניין הוא אחד.

532 הרבה התקשו בדברי הרמב"ן, שלפיו יוצא שיש בחובת קידוש עשה ולא תעשה. אבל הרמב"ן לא התכוון לכך כלל. אלא כוונתו ב"שמור את יום השבת לקדשו" - מלעשות בו מלאכה. וזה פשוט גם בגמרא בשבועות שלמדו מכך שנאמרו כאחד על כך שאשה חייבת בקידוש היום כי מי שישנו בשמירה ישנו בזכירה.

533 אין כוונת הרמב"ן כמו שמצטייר מהמהר"ל, שהבין שראב"ע סבר ש"שמור" הוא עשה, וחלק עליו לומר ש"שמור" הוא לאו. אלא קושיית הרמב"ן היא שלא ניתן לומר שמשה יחליף דברי ה' מ"עשה" ל"לא תעשה", גם אם מטרת העשה היא להישמר מלעבור על ה"ת".

הרמב"ן עצמו קיבל את פרשנות ראב"ע על שאר השינויים שבין הדברות הראשונות לאחרונות, שאין זה אלא "לשון שונה וטעם אחד": "אם החליף בדיבור השני 'וכל תמונה' ואמר 'כל תמונה' - בחסרון וא"ו, והוסיף אותה ב'ועל שלשים', וכן כל כיוצא בזה בשאר הדברות - אין בכך כלום, כי

ומכל שכן כי כאן מוכח בפירוש מן הכתוב (שיש חילוק בין ההוראות שמור וזכור, משום) שנתן טעם בראשונות: "כי ששת ימים עשה ה' וגו'", ובדברות שניות נתן טעם: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים". שכל זה נראה כי הבדל יש בין "זכור" ובין "שמור", כמו שיתבאר בפירוש דבר זה (לקמן בפרק מד)⁵³⁴.

ומה שאמר (ראב"ע) כי "איך אפשר דבר זה" (שישמעו שמור וזכור באותו הרגע), כמו שמבואר בדבריו, הלא אמרו ז"ל עצמם: "שאי אפשר אל פה לדבר ואל אוזן לשמוע"! ורצו בזה (לבאר) כי לא היה קול גשמי, ולא שמיעה גשמית. רק קול רוחני. ואם כן מה שאלה בדבר זה? כיון שהם בעצמם אמרו כך!

ועוד, מה עלה על דעתו, וכי הדברים אשר דיבר השם יתברך שווים אל דיבור בני אדם (שאינו יכול לומר שני דברים שונים בבת אחת), כי דבר זה אינו (נכון) כלל. שהרי משה שמע הדיבור, וכל ישראל לא שמעו. וכי דבר זה בדרך הטבע, כאשר קול אחד יוצא, שהאחד ישמע, ואחד לא ישמע? והכתוב אומר (דברים ד, לג): "הִשְׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאִשֶּׁר שָׁמַעְתָּ אֹתָהּ וַיַּחֲיִי". ואם כן מאי קשיא?⁵³⁵

536 ...

הערות - ילמד עניים דרכו

הכל אחד". אלא שחלק על ראב"ע בפירוש דברי חז"ל לעניין שמור וזכור, שכיוון שזכור הוא עשה ושמור הוא לא תעשה: "אין ראוי למשה שיחליף דברי ה' ממצוות עשה למצוות לא תעשה", אף על פי שמטרת העשה היא להישמר מהלא תעשה. ועל זה עקץ את ראב"ע ברמוז: "והטעם הזה, לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד". כי מי שרגיל בתלמוד יוכל להבחין בין השינוי של "שמור וזכור" לבין שאר השינויים.

534 ראב"ע תירץ: "ולא הוצרך משה להזכיר בשנית טעם 'כי ששת ימים עשה ה'', כי בתחילה אמר: 'כאשר ציווה ה' אלוהיך', כאילו אומר: ככתוב בתורתך בדבור זכור, עד 'ויקדשהו'. ובעבור שה' ציווה שישבות העבד והאמה, ולא פירש ה' למה זה, פירש משה טעמו ואמר: זה שציווה ה' שישבות העבד - בעבור שתזכור שהיית עבד כמוהו במצרים, ויפדך ה'". נמצא לפי ראב"ע שהשביטה של ישראל היא על מנת לזכור את בריאת העולם, והשביטה של העבד היא על מנת לזכור את יציאת מצרים.

535 ובאמת יש להקשות על ראב"ע מגמרא בשבועות שאומרת "זכור ושמור כדיבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכול וכו'" ולפי ראב"ע הרי הפה יכול לומר: "זכור" וכולל בתוך רעיון ה"שמור"? ואיך פירש דברי חז"ל שלא כדבריהם?

אולם המעיין במכילתא דרשב"י יראה שבמקור הדרשה יש מחלוקת: "זכור ושמור - שניהם נאמרו לעניין אחד. מה שאי אפשר לפה לדבר ומה שאי אפשר לאוזן לשמוע. כן הוא אומר: 'וידבר אלוהים את כל הדברים האלה'. ואומר: 'אחת דבר אלוהים - שתיים זו שמעתי'. שמאי הזקן אומר: זכירה - עד שלא תבוא, ושמירה - משתבוא". נראה שלדעת כולם - שמור וזכור נאמרו "בעניין אחד". אלא שנחלקו כיצד: דעת ת"ק שאכן נאמרו הדברים בבת אחת מה שאין הפה יכול לדבר וכו', והיא הדעה שנאמרה בשבועות. אבל שמאי חולק, וסובר שבאמת נאמר רק "זכור", אלא שכלול בתוכו גם השמירה: תזכור לפני השבת כדי שתבוא לשמור בשבת. וזו הכוונה שנאמרו בעניין אחד. ובאמת ראב"ע לא ציטט את הגמרא באומרה: "מה שאין הפה וכו'". ודעתו כשמאי. ועיין עוד ברמב"ן שם.

536 המהר"ל כאן ממשיך בביאור שיטתו: שהחילוק שבין ארבעת הספרים לבין ספר דברים, אף על פי

שאלות מנחות:

- ✦ האם לפי ראב"ע ה' אמר וישראל שמעו גם זכור וגם שמור?
- ✦ לפי ראב"ע: "זכור" ו"שמור" - מה אמצעי ומה התכלית?
- ✦ לפי פירושו של ראב"ע: מהו מעמדו ותכליתו של ספר דברים ביחס לשאר הספרים? מה מטרת השינויים שמשה עושה בעשרת הדברות של ספר דברים?

הערות - ילמד ענוים דרכו

ששניהם דבר ה', שהראשונים מצד הנותן והאחרון מצד המקבל (עיין לקמן). ועל כן ספר דברים הוא ביאור לשאר הספרים. וכל השינויים שיש בדברות האחרונים הם תוספות וביאורים למה שנאמר ביתרו. אנו מדלגים לפרק מד כדי ללמוד את שיטתו בעניין "זכור ושמור", ולאחר מכן נשוב ללמוד את דבריו כאן.

מסלול 1: יום ד לפרשת שמות
מסלול 2: יום א לפרשת שמות